

Etkinlikler - Galata Hikayeleri Osmanlı Bankası Müzesi'nde...

Türkiye'nin Gümrük Kapısı Galata

Murat Belge

Galata adının ne anlama geldiğini ve ilk olarak kimlerin bu adı kullandığını tam olarak bilemiyoruz. Semtin adının yeni yapıldığı sıralarda, hatta daha kentsel bir semt olmamışken Sykai ["incirlik" anlamında] olduğu bilinir. Kontantinopolis'in mahallelerinden biri olarak Haliç'in öteki tarafında böyle bir mahalle zaman içinde oluşur. Başlangıçta, Haliç'in karşı kıyısında olması dışında, ötekilerden herhangi bir farkı yoktur. Bundan ötürü de "Pera" adıyla anılır. Bu semtin adının "Öte" olması, bana gayet sembolik gelir.

Yalnız Tünel'den aşağısı değil, bunun çok doğal bir uzantısı olan Beyoğlu'nu da katarak ele aldığımız bölgede İustianus zamanında çeşitli kiliseler yapılmış, semtin diğer bölgeleri gibi burası da imar edilmiştir; Aya İrini kiliselerinden birinin burada, şimdiki Avusturya Lisesi'nin yerinde olduğu bilinir. Galata'nın dönüşümü Cenovalılarla başlar; o zamana kadar, Konstantinopolis'in herhangi bir semti gibidir. Konstantinopolis'te de semtlerde mahalleler, Paris'teki gibi, rakamlarla ayırt edilir.

Galata, İstanbul'un büyük bir parçası gibidir. 1052 civarında Ortodoks ve Katolik kiliseleri birbirlerinden kesin olarak ayrışır ve birbirlerini din dışı ilan ederler. Bizans imparatoru memuru olarak bir patrik, seküler iktidardan bağımsız olabilir. Yaşanan çelişkiler zaman zaman ciddi noktalara varır. İustianius zamanında Batı Roma'yı toparlamak amacıyla bir İtalya seferi yapılır, Bizans işgal edilir, ancak daha ileriye gidilemez. Bizanslıların Batı Avrupa ve Batı Roma toprakları üzerindeki gücüne Roma iyi gözle bakmamaktadır. Bizanslılar papayı Roma'dan kaçıtır ve işkenceye maruz bırakırlar. Benzer birçok olay yaşanır. Bu tarihlerde Konstantinopolis'te İtalyan tüccarlar kıyı kordonunda yerleşmişlerdir. Katolik-Ortodoks ayrışması yaşandıktan sonra şehirde bir patırtı kopar ve yerli halk İtalyanları kılıçtan geçirir. Böylece yeni bir dönem başlamış olur. Uzun bir zaman kentte Batı Avrupa'dan kimse yoktur. 1204 tarihinde de Dördüncü Haçlı Seferi yapılır. Venedik'in çok önemli bir rol oynadığı bu olayda, Haçlılar, Kudüs'e doğru devam etmek yerine (ya enerjileri bitmiştir ya da zaten baştan öyle planlanmıştır) İstanbul'u almakla yetinirler ve böylece altmış küsur yıllık bir Latin yönetimi başlar. Altın, gümüş daha başka değerli ne varsa taşınır ve aslında Bizans, 1204 işgalinden sonra bir daha kendini tam olarak toparlayamaz. 1260-70'lerde Bizanslılar tekrar kente döner; İtalyanlar sökülüp atılır, yeniden bir tür restorasyon başlar. Bir taraftan da dünya ticaretinde bu tür olaylardan bağımsız süreçler ve bunların dayattığı durumlar söz konusudur. Konstantinopolis gibi bir yer, ticaret için önemli bir kavşak noktasıdır. O zamana kadar Akdeniz ticareti büyük ölçüde Arapların elindedir, çünkü zaten Doğu'dan gelen malların çoğu Arapların bulunduğu yerden karaya gelir; Basra Körfezi'nden veya Süveyş'ten alınıp tekrar Avrupa'ya taşınması işini Arapların yapması doğaldır; ancak Birinci Haçlı Seferi'nden itibaren ordu ve askeri olaylar önemli bir deniz trafiği gerektirdiği, bütün bir Avrupa sermayesi de buraya doğru akmaya başladığı için, yavaş yavaş İtalyan kıyı kentleri Akdeniz ticaret tekeline ele geçirmeye başlarlar. Onlar için İstanbul, malların geleceği önemli mekânlardan biridir. Bir zaman sonra, Katolik-Ortodoks ayrımına rağmen, önceki deneyime dayanarak Bizans imparatoru "Tamam gelin yerleşin, fakat bizim yanımızda oturmayın." gibi bir şey söyleyerek bu insanları bir şekilde başından atar ve böylece Cenovalılar gelip Galata'ya yerleşirler. Birtakım ayrıntılar söz konusudur; örneğin "sur yapamazsınız" şeklinde bir anlaşma getirilir; bu önemlidir, zira sur yapamazlarsa, Bizans'a karşı biraz daha nazik davranmaları gerekecektir. Gayet kalın duvarlı, bitişik nizamda evler yaparlar, yani aslında pratikte sur yapmış olurlar. Bu civardaki kaleler, Yoros Kalesi, Anadolu Kavağı'nda, karşıda Rumeli Kavağı'ndaki kaleler Cenova'nın denetimine geçer ve Galata'da yeni anlayışa göre bir kent kurulmaya başlar. Özetlersek, bir Doğu Akdeniz kenti olan İstanbul'da, bir Batı Akdeniz kenti oluşur. Zamanla, Cenovalıların yanlarına başka İtalyan gruplar da eklenir, hatta Katalan tüccarları da buralara yerleşirler. Cenova, Pisa, Venedik, kolonileri yeniden burada canlanır. Yeni insanlar geldikçe, eklendikçe büyür. O zamanın Galata'sında, mahalleleri de duvarlarla birbirinden ayırışan, iç duvarı, iç kapıları olan, belli bir saatten sonra mahalleden mahalleye geçişin yasaklanmasını sağlayan bir düzen vardır.

1453'te Osmanlılar kenti alır. Bu sırada Cenovalılar Bizans'a yardımcı olurlar, ama örneğin gemileri karadan yürütme hikâyesi vardır ve bunu mutlaka görmüşlerdir, çünkü büyük bir ihtimalle gemiler onların burnunun dibinden yürütülüyordu. Ancak Bizanslılara bunu haber vermezler, yani bir biçimde ikili oynarlar; kim kazanırsa, sonuçta ona yardım etmiş olmak gibi bir politika uygularlar. Osmanlı kazanınca da getirip anahtarları teslim ederler. Osmanlı devamlı ilerleyen, büyüyen, güçlenen bir ülkedir; kolu kanadı kırılmış Bizans'a benzer bir durumu yoktur. Fatih de bu devirde yaşamış en geniş görüşlü hükümdarlardan biri olarak, İtalyanların niye burada olduğu, ne yaptıkları, ticaretin ne demek olduğu, bize ne getireceği sorularının cevabını gayet iyi bilmektedir. "Buyurun oturun" der "ama bağımsız değilsiniz, bütün öbür cemaatler gibi yaşayın. Siz de papaz bulun, ne yaparsanız yapın ama bize itaat edeceksiniz. Koşul bu!"

Osmanlı bütün Avrupa meseleleri içinde yer alır, dolayısıyla diplomatik ilişkiler gerekir. Sürekli elçiler gelir gider. "Diplomatik" bir ilişkiden söz edilebilmesi için ilişkinin karşılıklı olması gereklidir; oysa Osmanlı kendi elçi yollamaz, ancak elçi kabul eder.

Elçiye de -pek nezaketli bir ilişki kurmadığı için- etmediğini bırakmaz; yerlerde sürükler, yer öptürür, etek öptürür! Önceleri bu elçiler Çemberlitaş'ta Elçi Han'a gelir, orada kalırlar. Ancak bu mekân ilişkilere cevap veremez hale gelince devamlı oturacak bir elçilik ihtiyacına karşı Osmanlı için en makul çözüm, "Gidin, zaten orada sizin kardeşleriniz oturuyorlar, yerleşin, alın toprağı" diyerek elçiliklere Pera'da çeşitli yerler vermek olur. En erken gelenlerden biri Fransızlardır; Kanuni ile aralarındaki ilişkilerle birlikte ilk toprak onlara verilir. Bu aşamada ahşap bir bina yapılır, yerleşirler. Ancak bina 1840'lardaki yangında yanınca daha Fransız tarzı yeni bir bina inşa edilir. Venedik Elçiliği rezidansı, elçilik binalarının en eskisidir ve bütün yangınları atlatarak günümüze kalmıştır. 1500'lerin sonlarında gelen İngilizler önce Tophane'de otururlar. Kayıtlara göre, komşular geceleri çok gürültü ettiği gerekçesiyle kadiya şikâyet eder ve İngiliz elçisini apar topar kovalarlar. Sonunda bugünkü arsa için bir plan yapılır. 17. yüzyılın hemen başlarında Hollanda, 18. yüzyılda İsveç, Rusya gelir.

O tarihlerde elçiliklerde pek çok şey bir aradadır; bütün ticaret kolonisi elçiliğe yakın oturur; bir koloni oluşturulur ve bu koloni için bir kilise gereksinimi doğar, kilise inşa edilir. Ardından çocukların okul ihtiyacını karşılamak için okullar inşa edilir ve derken her elçiliğin etrafında kendi topluluğuna mahsus bir küçük koloni oluşur. Türkler pek ortada yoktur, çünkü özellikle Pera'daki hayat onlara göre değildir, ama Rumlar buralarda rahatça yerleşebilir, bir tür hizmet sınıfı oluşturulur. Ermeniler de Pera camiası içinde kendilerine daha rahat bir yer bulurlar. Dolayısıyla elçilikler daha bir merkezi rol oynamaya başlayınca, daha önce Pera Galata'nın uzantısıyken, Galata Pera'nın uzantısı gibi olmaya başlar.

Sanayi Devriminin ardından iki dünya arasında gerçekten nitel bir fark oluşmaya başlar. O zamana kadar çok büyük bir güç farkı yokken, Sanayi Devrimi birdenbire her şeyi değiştirmeye başlar. Batılılaşma tarihimiz içinde Galata (bütün yeni malların geldiği) bir büyük gümrük kapısı olarak rol oynar.

Mimar Sinan'ın Rüstem Paşa için yaptığı Kurşunlu Han, klasik bir kervansaraydır; tek bir kapıdan girilir, ortasında bir avlu yer alır; ancak tabii ilk inşa tarihinden bugüne kimi eklentiler yapılmıştır.

Bir başka örnek olan Fatih Bedesteni'nin durumu, dışarıdan bakıldığında da anlaşılmaktadır. Şimdi bir Ziraat Bankası şubesi olan, köprü'nün hemen ağzındaki Viyana Bankası'nda biri sanayiye ve öbürü ticareti temsil eden iki heykel yer alır. Sanayiye temsil eden bir adam, ticareti temsil eden ise bir kadındır; her türlü değişimin nesnelere çok, belki kavramları ilginçtir. Avusturyalıların yaptığı bu binadan bir süre sonra, şimdi iki bankanın birlikte kullandığı, Mongeri'nin yaptığı Karaköy İş Merkezi gelir. Daha sonra Ömer Abed Hanı sayılabilir. Hanın mimarı bildiğim kadarıyla kesin değildir, ama muhtemelen yerlidir; ofisler bulundurmaya üzere yapılmış han, bu işlevi taşıyan ilk yerli binalardan biridir, ancak etraftaki binalar arasında pek görülmez. Galata bir liman olduğu için, iş hayatı ve unsurları öncelikli yere sahiptir. Bu nedenle belki fiziksel dönüşüm de iş alanı üzerinden baş gösterir. Ömer Abed Hanı'ndan daha sonra gene deniz kenarında yahut sokak içlerindeki yapılarda millî mimari özelliklerini taşıyan birtakım örnekler görülür. En belirgin özellikleri geniş kemerlerin varlığı yahut klasik devirde Osmanlı'da iç dekorasyonda kullanılan çininin binanın dış süslemesinde kullanılmasıdır. Osmanlı'nın yeni dönemin koşullarına nasıl ayak uydurduğunu da bu yapılardan gözlemek mümkündür.

"Rihtım" yeni bir kavram olduğundan, inşasının da yabancılar tarafından gerçekleştirileceği düşünülmüştür. Bu iş münasebetiyle geliş gidişler, yeni ilişkiler doğurur ve bu insanların bazıları da burayı severler. Bu duruma İstanbul'da çok yaygın rastlanır; bir yabancı gelir, mülkü yoktur, bilgisi yoktur, ancak şehri görünce çarpılır ve burada kalır. Rihtımı yapan mühendisler arasındaki bir Belçikalı aile de benzer biçimde burada yerleşir. Soyadları Cingria'dır, ama bu ad burada "Çingirli" diye yerleşmiştir. Beyoğlu'nda bir ev, Fenerbahçe'de yazlık konak yaparlar. Yeni ilişkiler, yeni akrabalıklar kurulur.

Osmanlı Bankası binasının da üzerinde bulunduğu cadde, Voyvoda Caddesi'dir; "Voyvoda" geleneksel, klasik dönem Osmanlı'yı çağrıştıran bir cadde adıdır. Buradan Kamondo Merdiveni'nden çıkıldığında, Yüksekaldırım'a, Aşkenaz Sinagog'una doğru yüründüğünde, eski Banka Sokağı görülür. O sokağın eski Banka Sokağı, Banker Sokağı; bu caddenin Bankalar Caddesi olması, Galata'da var olduğu iddia edilen arkeolojinin bir kanıtıdır; iş oradan başlamıştır.

Bütün bu süreçler içinde bu bölgeden başlaması gerektiğini düşündüğüm işlerden biri, eczacılıktır. Reşat Ekrem Koçu ise bu işin ilk olarak klasik İstanbul'da, Sur İçi İstanbul'da başladığını dile getirir.

Galata nelerin kapısı oldu? Eğlence hayatına yönelik pek çok şeyin ilk burada başladığını tahmin etmek kolaydır. Galata'nın eski meyhaneleri, eski kerhaneler, bu değişen hayat şartlarının getirdiği, buraya da bir şekilde adapte olmuş mekânlardır. Meşhur hikâyelerden biridir: Ramazan olduğunda Rumlar uskumru dolması yaparlar, müdavimlerinin adreslerine gönderirler; bu "unutma beni" hediyesidir; bu armağanı alan müdavimler herhalde Müslümanlardır. Ayrıca geleneksel Sur İçi şehirde de böyle mekânlar vardır. Bu tür Müslüman ülkeler arasında, en kalabalık gayrimüslim nüfusla yaşamış olan Osmanlılardır. Bugün artık hayatımızın çok sıradan ve üzerinde durmadığımız parçaları olduğu için aklımıza gelmeyecek başka birçok unsur bu dönemde yerleşir. Örneğin kuru temizlemeci, çiçekçi kavramı buradan çıkmadır. Bir yere giderken yanında hediye olarak, çiçek alıp gitmek diye bir alışkanlığın devamıdır çiçekçiler; geleneksel Osmanlı'da çiçek alarak gidilecek bir ziyarette bulunulmaz. Akrabaya gidiliyordur, gidince zaten dört beş gün kalınacaktır, onun için çiçek değil de, pestil, peynir götürmek akıl edilir. Cenaze levazımâtçısı diye bir müessese yine yeni bir oluşumdur. Geleneksel olarak, İstanbul'da yaşayan bir adam için cenazenin levazımâtı da vardır, dolayısıyla bu dükkânlar Müslümanları çok fazla ilgilendirmez. Doğrudan doğruya Levanten Dandri ailesi ilk olarak cenaze levazımâtçılığı yapar. İlk futbol ayakkabısı, ilk Havana purosunu Beyoğlu'na gelir. Futbol ayakkabısını aldınız mı demek ki bunun bir sahası olacak, topu olacak, ayakkabıdan başka şeyler giyilecek, oynarken birileri seyredecek, seyrederken heyecanlanacak, tezahürat dediğimiz şey olacak, hakem olacak, hakem olacaksa, hakeme "itiraz" diye bir edebiyat gelişmeye başlayacak seyirciler arasında... Dolayısıyla her nesne arkasından birtakım âdetleri getirecek, birtakım âdetleri değiştirecektir.

Tabii her değişim tepkilerini de yaratır. Nitekim edebiyatımızda da bu tepkiler devamlı karşımıza çıkar. Batılılaşma ile birlikte roman, tiyatro gibi türler çıkar; bu eserlerin ilklerinden biri olan Felatun Bey ile Rakım Efendi temel bir alaturka-alafranga karşıtlığını ortaya koyar ve alafranga tiple matrak geçer. Ahmet Mithat Efendi, Felatun Bey'i "Yanlış alafranga olduğu için eleştirdiğini" söyler; bu karakter aslında Batıyı değil, kötü bir Batılılaşmayı temsil eder. Çeşitli romancılar kendi dengelerini

kurarlar. Jale Parla'nın yazdığı gibi sembolik bir "babayı kaybetme" teması ile, adeta Batılılaşma ile birlikte Osmanlı toplumunun da babasını kaybettiği ve baba kabul ettiği padişahın yerine, başka bir otoritenin ortaya çıktığı anlatılır. Batılılaşma denen âdet eleştirilir, Galata ve Beyoğlu da yabancılaşmanın kaynağı, yuvası olur. Bütün romanlarda yeni mirasyedi çocuklar, Süleymaniye'de, Sultanahmet'te, Zeyrek'te otururlar ve gecenin üçünde dördünde bu semtlerin Arnavut kaldırım sokaklarında araba tekerlek sesleri ve nal sesleri duyulur: mirasyediler gecenin dördünde, beşinde Beyoğlu'ndan baba konağına dönerler; bu bir süre daha devam ettikten sonra konak satılır ve çocuk perişan olur, bazıları iflah olur, bazıları olmaz... Bunların birçoğunda Batının içeriğini, işvesini, cilvesini, edasını somutlaştıran ve cisimleştiren ya doğrudan doğruya kendisi Batılı ya da Batı terbiyesi almış Türk bir nazenin, bir siren, bir "dişi" genellikle ortaya çıkar. Batılı kıza uygun ya da Batılı kızın uygun olduğu Batılı Türk erkeği üzerinde durulur. Yakup Kadri'de "iyi çocuk" millî ile gayri millî arasında kararını vermek durumundadır, Peyami Safa'da Batılı ile Doğulu arasında karar vermekte zorlanan kız sonunda mütevazı, yoksul, gururlu, yerli erkeği seçer ve böylece hayatı kurtulur. İnsan ilişkisi düzeyinde anlatılmış olan ilişkiler, tabii semte de tamamen aynı şekilde yansıtılmıştır. Karşıda akşam ezanları okunur, elektrik söner, Müslüman İstanbullu erdemli bir şekilde evine gider, mazbut (ama sıkıcı, monoton) hayatını yaşar. Halbuki bu tarafta, Haliç'in kuzeyinde, günahkâr Beyoğlu'nda, Galata'da biralar, şaraplar içilir; günahkar, kötü ama çekici bir hayat sürmektedir. Tabii edebiyattaki bu ahlaki yargı, sonuçta toplumun da yargısı, bakışı olur. Çeşitli dönemlerde İstanbul genel olarak cezalandırılır, derken bu, Galata'nın cezalandırılması, Beyoğlu'nun cezalandırılması biçimini alır. Bugün hâlâ bu çelişkilerin ve bu gerginliklerin bir şekilde yaşadığını söyleyebiliriz. Batı'dan gelen bütün bu âdetleri almış olmak kendi başına bir günah olmaktan çıktıysa da değişmeyen bir duygunun kalmış olması gerekiyor; onu nerede ve nasıl tarif edeceğimi bilemiyorum. Ancak elle tutulmaz şeylerde dışarıdan geleni reddetmese, ona düşmanlık gütmese de, sonuçta kendi karakterini koruyan, İstanbullu kalmayı bilen bir üslûpda kalmalı.